

Vrijedan i trajan prinos hrvatskoj historiografiji srednjega vijeka
Neven Budak, Na dnu društvene ljestvice: robovi i služinčad na istočnoj jadranskoj obali, Zagreb: Leykam International, 2021, 496 str.

Pri prvom susretu s tekstom ove knjige priznajem da sam se upitala je li dobra ideja spajati ranosrednjovjekovne neslobodne serve sa služinčadi koja je u kasnijim stoljećima srednjega vijeka uživala osobnu slobodu. No, tada sam se prisjetila primjera iz Dubrovačkog arhiva „osobno slobodnih“ dubrovačkih sluškinjica, za kojima bi se, ako bi utekle iz gospodareve kuće, slali vojnici da ih uhvate i predaju u ruke onoga od koga su pobjegle, ili koje bi se, kada bi bile u dobi za udaju, itekako natezale, moljakale i nastojale isprostiti gospodarevo odobrenje da se vjenčaju sa svojim odabranikom. Na toj tanašnoj granici slobodnog i neslobodnog smješten je i koncept ove knjige te je njezin autor uspio hodati po toj krhknoj međi, uporno, takoreći iz stranice u stranicu, relativizirajući pitanja statusa ljudi o kojima piše. Naime, ako joj se pristupi suptilno i s voljom da se stvarnost razgrne do biti, ovo je velika tema, i to – velika tema naše prošlosti, ali i velika tema naše sadašnjosti jer kamo sreće da je rad pod fizičkom ili teškom gospodarskom i socijalnom prisilom nestao iz današnjega svijeta. Osim flagrantnih slučajeva dječjeg rada i prostitucije, mnoge „blaže“ pojave s tržišta rada otvaraju pitanje slobode i prinude, „papirnatih“ prava radnika i prekarijata na koji je često osuđen. Upravo zato ovo je tema koja je i danas bolna i koja nas sve treba zanimati.

Kao što se voli reći, „vrag je u detalju“, a povjesničaru je „vrag u terminu“. Još se i može prelomiti i obrazložiti izbor određenog termina kao dominantnog iz šarolikosti onih koji se javljaju u povijesnoj građi, ali kako tijekom istraživanja pratiti pojavu koja se stalno maskira u nešto drugo? Jesu li servi i sklavi dvije stvari ili jedna, je li ancila ženski par serva ili je ustvari famula (kao u Dubrovačkom statutu *ancila babica*)? Je li svaki onaj kojeg izvor zove servom doista serv i pod kojim se sve nazivima skrivaju pravi servi? Dodatno treba znati da su oni koji su sastavljali srednjovjekovne isprave bili mahom školovani na baštini rimskog prava, kojemu je u Europi 11. stoljeća udahnut novi život, pa su rado rabili antičke termine kad god su mogli, čak do tog apsurdna da su u isprave o oslobođenju serva stavljali klauzulu da će oni dalje živjeti kao „pravi rimski građani“ (v. primjere na 185–186). Kao povjesničarki prava, bilo mi je jasno kakve prepreke ova terminološka nedosljednost postavlja već u početnoj fazi istraživanja jer se u opsežnom materijalu ne može pratiti i tražiti „ključnu riječ“, već se od situacije do situacije iz konteksta mora analizirati je li to slučaj koji je relevantan za tu temu ili ne. S tim i drugim sličnim problemima autor se vrlo dobro nosio, ne niječući svoje dvojbe i ne prešućujući nejasne primjere, već ih iznoseći kao dio procesa rada na ovoj temi.

Druga metodološka teškoća, naznačena već u uvodu, proistječe iz teritorija. Pri „prisilnoj mobilnosti“ radne snage, koja se uzimala, pa čak i hvatala na jednom prostoru, da bi poslužila na drugom, često i udaljenom, bilo bi idealno pratiti pojavu u svim društvima koja u tome sudjeluju: i ono iz koje je potekao serv/rob/sluga i ono iz kojega je posrednik, ako ga je bilo, i ono u kojemu se koristi servova ili ancilina radna snaga. No, kako pratiti kolanje radne snage, pogotovo na prostorima koji nisu imali razrađene sustave za bilježenje pravnih odnosa ili gdje je propalo i ono čega je bilo? Izvori najviše govore o ovom trećem, gdje se serv zadržao i živio, pa je autorova odluka da se koncentrira na obalni pojas bila nužna i logična.

I treće: longitudinalnost. Osnovna struktura knjige jest kronološka, ali razlomljena na razdoblja, koja je autor sâm oblikovao prema tipu zavisnog odnosa ili odnosa služenja koji je dominirao (pa tako piše o „vremenu serva“, „vremenu famula“ i „vremenu robova“). Želja da se obuhvati dulje vremensko razdoblje kako bi se uhvatila dinamika povijesnog razvitka neke društvene pojave nameće doista velike izazove. Skriva li se pod istim terminom i sličnom notarskom formulom ista ili izmijenjena stvarnost? Izvori su različite prirode i gustoće, nazivlje se mijenja, gospodarstvo stvara nove prohtjeve pred tržište rada. Gdje je tu riječ o fenomenu „dugog trajanja“, a gdje postoje društvene rupture?

Srednjovjekovni fenomeni često nemaju jasne obrise ili – bolje rečeno – često postoji šarenilo sadržaja i oblika koji se ne daju lako svrstati u analitičke kategorije. To je slučaj i s materijom kojom se bavi ova knjiga, pogotovo u početnim poglavljima, te zato autor i piše o „fluidnom položaju“ serva (117). Možda je jedina čvršća granica koju povlači ona između sluge ograničene slobode i pravoga „roba“, kojime se trguje kao predmetom. Premda autorov kriterij nije lišen smisla, i njega bi trebalo po potrebi labaviti jer je „rob“ obično bio roba u samo jednom segmentu svojeg životnog puta. Djevojčica koju su iščupali iz njezine obitelji u Bosni, možda na prijearu, možda novcem koji je njezinim roditeljima omogućavao preživljavanje, za trgovca bila je roba, no kad bi se konačno našla u Firenci kao sluškinja u nekoj uglednoj kući, njezin status i nije bio toliko različit od onoga neke djevojke koja bi iz Konavala došla služiti u Dubrovniku. Njihov je život umnogome sličio – sloboda im je objema bila ograničena, ali su obje bile i dragocjenost, bilo zbog uloženog novca, bilo zato što je poslušne radne snage u to vrijeme uvijek nedostajalo. U krajnjoj liniji, a i to valja reći, mnogima je život ancile ili serva bio poželjan s polazišta bijede u kojoj su rođeni i živjeli – odatle i nezanemariv broj onih koji su se sami prodavali ili davali u roblje.

Osim toga, status serva mogao je dopustiti, čak i obećati vertikalnu mobilnost, kao u primjeru dječaka Zlobe iz Supetarskog kartulara, kojega se želi opismeniti i pripremiti za svećeničko zvanje (95–96), ili u slučaju serva, kojega splitski nadbiskup Lovro šalje da izučí zlatarski obrt u dalekoj Antiohiji (105). Autor s razlogom posvećuje posebnu pozornost izuzetnom slučaju Dobromira, Hrvata koji se od serva Mlečanina Petra Staniarija kao oslobođenik razvio u trgovca mediteranskih obzora i prigrlio prezime obitelji u kojoj je nekoć služio kao dio svojega identiteta, a njegovi će potomci zabaciti svoje hrvatsko i ropsko podrijetlo te prenositi kontinuitet obitelji bivših gospodara (122–128). To je ujedno jedna od dojmljivih priča o neobičnim ljudskim sudbinama iz ove knjige.

Osim fluidnosti pojave, rekla bih i da je ona i u svojem vremenu bila praćena kontradikcijama. Da navedemo samo jedan primjer iz knjige (106): kralj Zvonimir obećao je papinskom izaslaniku da će zabraniti trgovinu ljudima, ali skoro u isto vrijeme sastavljen je Supetarski kartular, jedan od glavnih autorovih izvora za starije razdoblje, u kojemu se vidi koliko je radna snaga serva bila bitna i koliko na nju računaju i crkvene institucije, kao što je samostan Sv. Petra u Selu.

Autor prikazuje različite načine na koje bi netko postao serv, bavi se ograničenjima njegove poslovne i procesne sposobnosti, pitanjem jurisdikcije i kažnjavanja serva, pravnom zaštitom koja im je ipak pružana u određenim situacijama, statusom serva koji je plovio kao mornar u radnom okruženju slobodnih, okvirom obiteljskog života koji su servi mogli ostvariti, ali pod teškim uvjetima, kao i nasiljem kojem su bili izloženi. S druge strane, bavi se i društvenim mehanizmima koji omogućuju i potiču oslobađanje serva: oporukama, otkupima, milosrdnim djelima. Kao što je lijepo sročeno u nekim ispravama o otpuštanju iz zavisnog statusa, ancila ili serv postaju slobodni ići „po četirima stranama

svijeta“ (198–199). Ponekad je kraj nečijeg statusa *serva* ili *ancile* bio plod milosrđa i želje dobročinitelja da pospješi spas duše na onome svijetu, a u drugima podmazan vlastitim novcem oslobođenika, potporom njegove obitelji ili dogovoren obećanjem dugotrajnog besplatnog služenja, kao neki mučan *quid pro quo*. Nekada je zadivljujući *common sense* pokazivalo i sudstvo, precizno ispitujući nečiji status i štiteći nevoljnika koji se na mutan način našao u rukama lukavog trgovca, koji je pred licem pravde porobljavanje pokušavao prikazati kao najnormalniju poslovnu transakciju.

S vremenom će rad *serva* na imanjima – u poljodjelstvu i stočarstvu – zamijeniti tipično korištenje njihove radne snage kao posluge u kućanstvima, ali već će potkraj 13. stoljeća pravi „servi“ početi nestajati jer će ih istiskivati korištenje radne snage služinčadi. Tržište rada intenzivno će oscilirati, često izazivajući pravu glad za radnom snagom pa time osiguravati njezin bolji položaj pri nalaženju posla, ali i teže sankcije u slučaju bijega od poslodavca. Autor ističe da je na tu tranziciju utjecalo i to što su drugi oblici ljudskog rada koji su se nudili na tržištu, napose rad za plaću, za „poslodavca“ bili unosniji, a njima se i izbjegavala briga za ostarjelu poslugu. Tome se može dodati da je takav rad bio i daleko manje rizičan od uloga u kupovinu živoga čovjeka, koji se lako mogao zaraziti ili na drugi način razboljeti i umrijeti, ostavivši popriličnu rupu u „kesi“ svojeg poslodavca.

To „vrijeme famula“ (261–331), kada preteže rad za plaću, ali rad koji ipak nosi brojna pravna i statusna ograničenja za onoga koji služi, traje sve do kraja društava starog poretka, pa i dulje. Za povjesničara tada počinje i vrijeme mnogo obilatijih izvora – gradskih statuta, a napose privatnih ugovora. No, to obilje ne može ušutkati metodološke brige jer propisi i praksa ne moraju ići istim smjerom, a pitanje je i jesu li sklopljeni ugovori o služenju reprezentativni.

Naime, pisani oblik ugovora nije bio obvezatan, već tek razborita mjera za određivanje pravnih gabarita jednog dugogodišnjeg odnosa, u koji se često želi unijeti i barem minimalna materijalna sigurnost za radnika koji bi obolio. Budak iznosi zanimljive usporedbe između služenja po kućama i šegrtovanja (267–279) jer su se u obama slučajevima stjecale i vještine, a osamostaljenje uz ušteđevinu – kod obrtnika i alat – bilo je krajnja točka na horizontu koja je pratila i rad famula u trgovini, prodaji vina, pomorstvu i domaćinstvu. Posebno je zanimljivo poglavlje o ženama, koje zaradu iz služenja u kući dopunjuju i drugim poslovima (320–330), uključujući se u onu gradsku mikroekonomiju u kojoj se ogleda poduzetnost nižih slojeva koji svoju zaradicu, ma kako sitna bila, oplođuju zajmovima ili ulaganjima. Osobito se neudane famule često ocrtavaju kao samostalne, snažne i poduzetne žene. Tako barem slijedi iz izvora, makar autor upozorava da je to privid jer samo *success stories* ostavljaju traga u dokumentima. Općenito se za knjigu može reći da je autor jako svjestan potencijala izvora kojima se vješto koristi, ali i njihovih manjkavosti i ograničenja.

Jedno od poglavlja koje bi zaslužilo pozornost ne samo u profesionalnim krugovima povjesničara nego i u široj javnosti jest ono o „trgovanju ljudskim mesom (i sudbinama)“ (209–259). Autor stalnim potkrepanja u izvorima i s puno detalja oslikava tu trgovinu, koja je bujala, naročito od kraja 14. stoljeća, unatoč pokušajima da je se donekle ograniči. U percepciji javnosti nezasluženo istaknuto mjesto dobila je dubrovačka odredba iz 1416. u kojoj se praksa trgovanja ljudima etiketira kao „sramotna, nečasna i odvratna, protiv svake čovječnosti... jer se pretvara u trgovačku robu i prodaje kao prosta živina ljudski rod, napravljen na sliku i priliku Stvoritelja.“ (o odredbi na 250–251). Iza ove lijepe, ali šuplje retorike, kojom je odluku Velikog vijeća uljepšao talijanski kancelar u dubrovačkoj

službi, stoji kolebajući odnos vlasti, sitni zahvati u vrlo redovitu i toleriranu praksu u koju su bili uključeni mnogi. Težina tih propisa može se realno izvagati samo ako se, kao što je učinio Budak, temeljito prouči zakonodavstvo drugih sredina, a još više brojni arhivski dokumenti koji pokazuju intenzitet i konture trgovine koja je, unatoč zabranama i ograničenjima, nesmetano tekla. Paradoksalno, da takva trgovina nije bila legalna ili barem tolerirana, mnoge bi nam ljudske sudbine ostale potpuno nepoznate. Kroz luku Drijeva na ušću Neretve, odakle je vodio najbolji put prema bosanskoj unutrašnjosti, prošli su mnogi neslobodni ljudi namijenjeni prodaji, najčešće izvozu u prekomorske krajeve. Koliko je to bio uhodani biznis, najbolje pokazuje i to što su se njime usput bavili i trgovci drugom robom, koji su uz terete olova ili životinjskih koža „usput“ stavljali na prodaju nesretnike, koji su se nekada i sami prodavali ili bi ih ustupila njihova obitelj ne bi li se iščupala iz najcrnje bijede.

Profit je hranila trajna glad za radnom snagom, posebno intenzivna u razdoblju kada društva još nisu popunila ni rupu nakon demografskih gubitaka od Crne smrti, a već su ih stalno iznova pohodile nove pohare. Ni ovu granu nije mimoišla najprostija logika trgovine u kojoj se zarada, ali i pritisci povećavaju kako raste potražnja. U prvi mah više su se prodavale žene i djevojčice, namijenjene služenju po kućama, koje je njihova obitelj ionako počesto smatrala teretom, no s vremenom su se, kako pokazuje Budak, sve više među robljem prodavali i muškarci, bilo oni prisiljeni na izbjeglištvo pred turskim naletima, bilo zarobljeni u nekom od brojnih vojnih pohoda po Balkanu. To što ropsku *cartu servitutis* s vremenom zamjenjuje prividno ravnopravniji ugovor o najmu radne snage – pokazao je Budak – ne znači previše jer uvjeti služenja nisu bili stubokom drugačiji.

Temu trgovine ljudima autor se vraća u poglavlju o robovima (333–377), u kojemu rabi i raspravu Benedikta Kotrulja o saršenom trgovcu i književne izvore, uz zapisnike sudskih saslušanja, za koje uvjerljivo primjećuje da su na granici fikcionalnog i nefikcionalnog. Posebna je pozornost skrenuta na gubljenje i vraćanje osobnog identiteta onih koji su pali u ropstvo, na spektakularne slučajeve bijega i povrata u domovinu pješke tisućama kilometara, teške patnje zarobljenika, od kojih se samo mali broj mogao nadati sretnom ishodu kompleksne operacije otkupa, koja je uključivala raspitivanje, putovanje, pregovaranje i prikupljanje novaca. No, Budak prati i čitave grozdove *robacca*, hajduka i razbojnika različitoga soja koji su u hvatanju ljudi i njihovoj prodaji vidjeli relativno laku zaradu koja se u tim nesigurnim vremenima, pogotovo u graničnim područjima, pružala na tanjuru. Autor dojmljivo kaže da mu je bilo stalo poimenično spomenuti neke od njih i „u naše sjećanje vratiti ljude suočene s gubitkom najmilijih i sa strahom kojim su bili izloženi“ (367).

S gledišta svoje struke, primjećujem da je autor vrlo vješto ušao u pravnu sferu, uviđajući što je bit nekog pravnog odnosa, a što je gola formula i notarska ornamentika. Dokumenti na kojima je proveo istraživanje, naime, odreda su pravne prirode – od samostanskih kartulara do isprava o oslobođenju serva – i to je materijal posut „minskim poljima“. Što su akteri željeli, kako je netko – najčešće profesionalni notar – shvatio njihovu namjeru i prenio je u određen pravni oblik, preoblikujući izvornu volju stranaka u trajni pravni okvir, i to na latinskom pravničkom žargonu, elementi su procesa u kojem se štošta „izgubi u prijevodu“. Ponekad se posegne za nekim oblikom da bi se prikrilo drugi, zabranjen, kao što je u slučaju nekih ugovora sa „zalogom djece“, iza kojih se nazire prikriveno kamatarenje. U pravnim se odnosima oko neslobodnih, primjerice, fiktivno barata pojmom slobodne volje i pristanka i onda kada je riječ o nedorasloj djeci, iščupanoj iz zaštite obitelji, u

stranom gradu i u kontaktu s ljudima koje jedva da mogu razumjeti – a govori se o volji i o pristanku zato što ugovor inače ne bi bio pravno valjan. Ili, za nekoga se u ugovoru proglašava da pripada patarenskom rodu zato da bi ga se moglo podvesti pod izuzetak u kojemu smije biti objekt trgovine jer „nema kršćansku dušu“. Da bi se razlučilo stvarno od varljivoga, da bi se osjetila ljudska sudbina i u takvom materijalu izmjerilo stupanj nečije slobode, traži se znalačko oko i širok pogled. Kolega Budak je u knjigu unio svoju ljudsku empatiju, ali ipak držeći je na uzdi racionalnog seciranja i poniranja u socijalnu, gospodarsku i pravnu logiku neke situacije. Dakako, to se sve mijenjalo tijekom vremena – u odnose na tržištu radne snage, pravnim okvirima i moralnim stajalištima, zbog kojih je neki oblik ljudskog rada postajao poželjan, a u drugom se razdoblju pokazivao kao neisplativ ili odbojan.

Kao kvalitetu knjige istaknula bih i umješno korištenje stranom literaturom. Dakako da se uvid u *state of the art* u kvalitetnoj povijesnoj znanosti podrazumijeva. No, za Budaka se može ustvrditi da zaista suvereno barata teorijama i pogledima stranih povjesničara, na temelju svojega materijala ulazi u ravnopravnu raspravu o pojedinim pitanjima i ne libi se reći kada njegovi rezultati mijenjaju dominantnu historiografsku paradigmu.

Završno bih rekla da je, prema mojemu sudu, ovo čestita knjiga zato što autor ne maskira labavija mjesta u njezinu tkanju. Kada smatra da je to umjesno i potrebno, Budak će čitatelju reći da je nešto problematično, da nema konačan odgovor na pitanje koje je postavio. Nama iz struke to ulijeva povjerenje i dopušta nam da s pouzdanjem prilazimo autorovim zaključcima.

Budakova su promišljanja zanimljiva, a opet uravnotežena jer ga „dobre priče“ nisu povele smjerom spekulacija i neodmjerenih zaključaka, na kakve ni historiografija nije uvijek imuna, ostajući dosljedno na terenu onoga što je potkrijepljeno izvorima i dokazano. Ovom izdanju – koje će sigurno izazvati neposredni interes publike već i zbog teme – proričem da će ta „uzemljenost“ i sljubljenost s izvorima osigurati život dugo vrijeme, kao jednog od vrijednih i trajnih prinosa hrvatskoj historiografiji srednjega vijeka.

Nella Lonza

Odgonetanje zamršene i skoro zanemarene teme

Mario Grčević, *Ime „Hrvat“ u etnogenezi Južnih Slavena, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, Zagreb – Dubrovnik 2019, 292 str.*

Grčevićeva monografija *Ime „Hrvat“ u etnogenezi Južnih Slavena* dobrodošao je novitet u jezikoslovnoj i historiografskoj znanosti, kako opsegom problematike, tako i odgonetanjem zamršene i skoro zanemarene teme. Knjiga je podijeljena u šest poglavlja, odnosno šest tematskih cjelina, koje se bave pojavnosti etnonima „Hrvat“ i zasebnim područjima u kojima je potvrđen u pisanim izvorima i toponimima. Konkretna područja izvan današnje Hrvatske, kojih se autor dotiče, odgovaraju prostorima današnje Slovenije,

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

54

BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2022.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 54, broj 2

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Filip Šimetin Šegvić (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history), Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

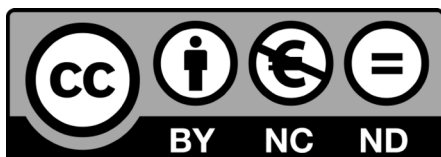
Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

DOI: 10.17234/RadoviZHP.54

Djelo je objavljeno pod uvjetima Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 Međunarodne javne licence (CC-BY-NC-ND) koja dopušta korištenje, dijeljenje i umnažanje djela, ali samo u nekomercijalne svrhe i uz uvjet da se ispravno citira djelo i autora, te uputi na izvor. Dijeljenje djela u prerađenom ili izmijenjenom obliku nije dopušteno.